

Zenofobinin icadı, dünü ve bugünü

Ali BULUNMAZ

Yabancı korkusunun ya da yabancı düşmanlığının, yani zenofobinin temelinde özcülük; “ben” ve “o”, “biz” ve “onlar” ayrımı bulunurken, bu durum bir noktadan sonra ayrımcılığa ve ırkçılığa dönüşüyor.

Bir eşitlik ve insan hakları sorunu olan zenofobi, Bruno Latour’un ifadesiyle “dünyasallıktan uzaklaşmayı” beraberinde getiriyor. “Kurulu düzeni tehdit ettiği” düşünülen yabancıların “istikrarı, huzuru ve barışı bozacağı” dillendirilebiliyor kolayca. Hâliyle “evin sahibi” de eylemlerini buna göre belirliyor, korkuları ve siyaseti ona göre yönlendiriyor. Yeri geldiğinde “herkesin herkese karşı savaşını” başlatabiliyor. Bunun zirve noktası ise (sabık Macaristan Başbakanı Viktor Orbán’ın yaptığı gibi) yabancıları “terörist” ilan etmek.

Zenofobi, olumsuz anlamda bir sınır çizme, bir tür dışlama, dışarıda bırakma, değersizleştirme ve düşmanlaştırma eylemi. Frantz Fanon, şiddete evrilen yabancı korkusunu ve yabancılaştırmayı toplumsal ilişkilerin yarattığını söylüyor, altında ise bir “arınma ve temizlenme” arzusunun yattığını savunuyordu. Achille Mbembe de söz konusu meseleyi “ârif demokrasi” diye nitelemişti.

Zamanımızın yabancı düşmanlığını ve korkusunu anlayıp anlatmaya uğraşan psikiyatr ve tarihçi George Makari, *Korkuya ve Yabancılarla Dair*’de bahsi geçen arka plandan hareketle sosyolojiyi, felsefeyi, edebiyatı ve iktisadı da işin içine katarak zenofobinin gelişimini incelerken, yakın geçmiş ile şimdi arasında bağlantılar kuruyor.

‘Aşırı milliyetçiliğin en şiddetli formu’

Makari’nin incelemesi Trump, Orbán, Bolsonaro, Wilders, Le Pen gibi kendini alternatifsiz gösteren ve yabancı düşmanlığını körükleyen politik figürlerin sesinin gür çıktığı bir dönemde hayli önemli ve değerli. Çünkü senelerdir uykuda olan fakat yakın geçmişte gemi azıya alan zenofobiyi enine boyuna hatırlamamızı sağladı.

Makari, “zenofobi” teriminin milliyetçilik, küreselleşme, ırkçılık ve göçmenlik tartışmaları etrafında yeniden şekillendiğini, şiddet eylemleriyle ve ayrımcılıkla iç içe geçtiğini anımsatırken, konuya hem uzmanlık alanları olan psikiyatri ve tarih zaviyelerinden hem de felsefi, siyasî ve iktisadî açıdan bakıp eski ve güncel durumları karşılaştırıyor.

Makari’nin anlattığı zenofobi hikâyelerinin merkezinde “öteki” denen, öyle hissettirilen ve “kimlik, anlam, benlik, toplum, güç, bilgi ve inanç soruları doğuran başkası”yla karşılaşmalar var. Bunları besleyen derin kaygı ise enikonu tehdit algısı oluşturup düşmanlaştırmayı ve saldırganlığı tetikliyor.

Henüz zenofobi kavramının doğmadığı zamanlardan; Antik Yunan’dan ve Amerika kıtasının keşfi sırasında İspanyolların coğrafya halklarını katlettiği dönemlerden itibaren kök salan yabancı tedirginliğini ve düşmanlığını anımsatan Makari, hem politik hem de kültürel işgal hareketlerinden, başka bir deyişle Eski Dünya’nın Yeni Dünya’yı “keşfinden” bahsediyor.

Böylece zenofobinin uzun tarihine bakan yazar, kendini üstün tutan veya sayanların, düşman bellediği başkasına karşı söyleminde ve eylemindeki ölçsüzlüğü ya da pervasızlığı görüyor. Zenofobinin “aşırı milliyetçiliğin en şiddetli formu” hâline getirildiğini ifade ediyor.

Ekonomik, politik ve kültürel sömürgeciliğin de ateşleyicisi, katliamların ve soykırımların kolaylaştırıcısı, “uygarlaştırma” meraklısı ve şiddete eğilimli zenofobiklerin en temel özelliklerinden birinin yansıma olduğunu hatırlatan Makari’ye göre bu insanlar, karşısındakileri süratle “yabancı düşmanı” diye niteleyebiliyor.

“Zenofobi kelime anlamıyla bir hastalık değil”

Makari, “siyasi ve ahlaki tehlike” diye nitelediği zenofobinin zihinde başladığını, sözcüklere döküldüğünü ve eylemle sonuçlandığını söylüyor. 1880’lerde literatüre giren bu sorunun kaynağını travmalar, kalıtım ve deneyim ile açıklamaya uğraşanları hatırlatan yazar, “Kişiyi yabancılara düşman yapan nedir?” sorusunun yanıtını ararken zenofobinin öncü isimlerine yoğunlaşarak hem büyük bir iştahla yabancılara düşman olanları hem de onların eylemlerini psikanalitik manada çözümlenmeye çalışanları karşımıza getiriyor: Stereotipler bulanlar ve yansıtma teorisi geliştirenler bir tarafta yer alırken, soykırımlar için “bilimsel” hazırlık yapanlar, faşizm uğruna tarihi eğip bükenler ve kendilerine düşman arayanlar diğer tarafta yer alıyor.

Makari’ye göre zenofobinin evrimini ve ona yaklaşımları daha anlaşılır kılmak için bazı hataları doğrulardan ayıklamak şart: “Zenofobi genetik bir kusura ya da sinirsel bir patolojiye indirgenemez. Zenofobi insan nüfusunun bir alt kümesinde doğuştan mevcut değil. Keşke olsaydı. Hannah Ardent ve daha yakın zamanda da Sander Gilman ve James Thomas, şiddet yanlısı ırkçıları deli olarak düşünmek rahatlatıcı olsa da bunun akıl sağlığı bozuk olanlara hakaret olacağını gösterdi. Nefret suçlarının çoğunu biyolojik türümüzün normal örnekleri işliyor; Auschwitz’deki şalterleri onlar kaldırdı. Toksik liderler belki de hastadır ama zenofobi kelime anlamıyla bir hastalık değil. Daha da rahatsız edici olanı, gündelik yaşantıdaki psişik şiddetin bir parçası. Zenofobi ekonomik bunalımın doğrudan bir ürünü de değil. (...) Keza zenofobi basit bir kültürü koruma arzusuna da indirgenemez.”

Zamanımızda gizli zenofobi ile sadistliğin, tehdidin ve şiddet gösterilerinin etkin olduğu aleni zenofobinin sentezi yaşamlarımıza sızmış durumda; siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı 1990’ların başında daha fazla dillendirilen ve tartışılan zenofobinin, hem terim hem de eylem olarak özellikle Brexit süreciyle ve Trump’ın başkan seçilmesiyle yeni bir aşamaya geçtiğini söyleyen Makari’nin incelemesi bize hayatî bir gerçeği gösteriyor: Zenofobi basit bir düşmanlığın ürünü değil; derinlerinde, başkasının (“öteki”nin) düzeni bozacağına dair kaygı ve bunun nefrete, ardından da şiddete evrilmesi bulunuyor. Dolayısıyla zenofobi, salt psikolojinin ve psikiyatrinin değil; felsefenin, tarihin, iktisadın ve sosyolojinin de dahil olduğu, olması gerektiği; enine boyuna tartışılması, çözümlenmesi ve yorumlanması zorunlu bir problem.